

УДК 282.261.7

С. В. Штука,*аспірант Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка*

РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД ДІЯЛЬНОСТІ ЙОСИФА СЛПОВОГО – МИТРОПОЛИТА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ 1944–1945 РР.

У статті розглянуто період життя та діяльності Й. Сліпого. Головну увагу приділено змісту, формам і напрямкам цієї діяльності. Розглянуто процес поневір'янь та духовних поглядів Митрополита. З'ясовано роль його діяльності у період воєнних лихоліть українсько-го народу.

Ключові слова: *Йосиф Сліпий, митрополит, ініціативна група.*

Советский период деятельности Иосифа Слепого, как митрополита Греко-католической церкви 1944–1945 гг.

В статье рассмотрены период жизни и деятельности И. Слепого. Главное внимание уделено содержанию, формам и направлениям этой деятельности. Рассмотрен процесс скитаний и духовных взглядов Митрополита. Выяснена роль его деятельности в период военного лихолетья украинского народа.

Ключевые слова: *Иосиф Слепой, митрополит, инициативная группа.*

Soviet period of Joseph Slepy as Metropolitan Greek Catholic Church 1944–1945.

The article deals with the period of his life and work Slipy. The main attention is paid to the contents, forms and directions of this activity. The process of the distress and spiritual views of the Metropolitan. The role of its activities during the war hard times of the Ukrainian people.

Keywords: *Joseph Slepy, Metropolitan, the initiative group.*

Кожна історична епоха має свої визначні імена, які золотими літерами вписалася у цей період. Не винятком є ХХ ст., коли духовенство постало як представник національних ідей, розбудовники державності. Та що довелося пережити на своєму шляху цим людям: зміна влади, революції та війни. Але коли немає політичного, державного захисника у народу, тоді досить важливо, щоб був духовний наставник, який сприятиме розвитку моралі серед люду.

Відсутність власної централізованої держави, ще більше пригнічувало становище українського народу. Та все ж знаходилися люди, які ладні були заради блага більшості йти всупереч політичних інтересів і відстоювати пригноблене, важке становище українського люду.

Серед визначних людей цього періоду вирізняється постать Йосифа Сліпого. Його діяльність – це ціла епоха в історії української церкви. Він постає нам не лише як церковний діяч, а як історик, педагог і філософ, захисник національних ідей. Це зумовлювалося тим, що духовенство, як проповідник високих духовних ідей, морального піднесення, відстоювали позиції державницькі. І саме завдячуючи їм, вони поширювалися в усіх куточках українських земель. Тому і сьогодні, досить болісно стоїть питання церкви, як провідника українського народу.

Виходячи з актуальності даної теми та спираючись на наукову літературу, була поставлена мета – комплексно і об'єктивно дослідити діяльність Йосифа Сліпого у радянський період, шляхом з'ясування ролі й значення вченого в історії та релігії.

Комплексний характер дослідження запропонованої теми вимагав залучення до аналізу значної кількості світських та релігійних джерел, наукових доробків вітчизняних та зарубіжних дослідників, науковців діаспори.

Василь Ленчик, професор, доктор історичних наук займався дослідженням постаті Йосифа Сліпого. У своїй праці “Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий” [9], він дає виважену оцінку і характеристику постаті Йосифа Сліпого, роблячи акцент на його духовній та науково-педагогічній діяльності.

Не менш важливий внесок у розробку даної теми вніс Іван Хома – колишній секретар Й. Сліпого. Його праця “Патріарх Йосиф” [12] – це нарис життя та діяльності Патріарха Йосифа Сліпого (1892–1984 рр.), глави УГКЦ в 1944–1984 рр. Науковець, богослов та свідомий патріот, його урядування припало на час переслідування церкви атеїстичною комуністичною владою. Це, та багато інших аспектів було висвітлено на сторінках його праці. Також проблематика даного періоду висвітлена у статтях Сергійчук В. [10] і Сердюк Н. [11], у своїх працях, які ґрунтуються на архівних матеріалах. Стаття Волошина Ю. [3], містить аналіз причин та пояснень ліквідації УГКЦ.

Слід відзначити монографію Е. В. Бистрицької “Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого престолу з Росією та СРСР 1878–1964” [2], яка у своєму останньому розділі розкриває і дає об'єктивну оцінку становища УГКЦ у 1944–1945 рр.

Велику цінність містять архівні матеріали Галузевого державного

архіву СБУ, посилаючись на них, можна зробити висновки, щодо перебування Й. Сліпого в таборах та його арешту.

Про патріарха Української греко-католицької церкви Йосифа Сліпого та його заслуги перед українським народом можна говорити дуже багато. Та про те, що довелося пережити цьому пастирю у період 1944–1945 рр., лише можна здогадуватися. Адже прихід радянських військ змінив кардинально долю не лише митрополита, а й цілої УГКЦ.

Протистояння Москва – Ватикан окреслилось у 1943 р., коли союзники підійшли до проблеми облаштування післявоєнного світу, саме тоді зросла дипломатична роль Ватикану, який прагнув стати посередником між воюючими сторонами. Збереження балансу сил у Європі, боротьба проти поширення комуністичної ідеології залишалися пріоритетами для Апостольської столиці. У цій програмі СРСР уособлював ворога, який становив пряму загрозу системі західноєвропейських демократичних цінностей. Слід зазначити, що у Ватикані були добре проінформовані про стан церкви та віруючих на контрольних радянським урядом територіях. Для цього було створене інформаційне бюро, в якому з 1939 р. по 1946 р. працювало близько 200 співробітників. Ця служба Ватикану займалася з'ясуванням долі військовополонених католиків. Одночасно туди надходила інформація про релігійне життя католиків латинського і східного обрядів. Відстежувалися пресові повідомлення, щодо святого престолу та Папи [2, с. 323].

У листі до кардинала Тісеранта (березень 1944 р.) А. Шептицький висловлював великі побоювання в зв'язку з поверненням радянських окупантів. Переконавання, що керівництво СРСР не відмовилося від політики атеїзації суспільства, спонукало Ватикан проводити активний діалог з представниками США та Великобританії. Ця активізація не залишилася непомітною для кремлівського керівництва. Окрім того просування радянських військ на захід України, Білорусії, Прибалтики, де значна частина сповідувала католицизм, ставило перед дипломатами колами СРСР завдання встановити контакт з Ватиканом для досягнення компромісу на міждержавному рівні. Для цього були проведені міри, створено влітку 1944 р. рада у справах релігійних культур при РНК СРСР, яку очолив І. Полянський [9, с. 487]. У квітні – травні 1944 р. СРСР відвідав американський католицький священник польського походження С. Орлеманський. Мабуть, у Кремлі вважали, що його приїзд узгоджений з ватиканським або американським церковним керівництвом. Його двічі приймали Й. Сталін та В. Молотов, які під час двогодинних бесід підкреслили важливість збереження прав віруючих католиків і готовність до діалогу з Ватиканом. На підтвердження цих намірів 28 квітня 1944 р. орган ЦК ВКП(б) газета “Правда” надрукувала фотографію Й. Сталіна,

В. Молотова і С. Орлеманського, а 14 травня у цій же газеті з'явилася стаття де йшлося про можливість міжнародного партнерства. На кошти уряду було видрукувано невеликий наклад Біблії і маленьких молитовників. У Західній Україні відновили діяльність деякі костели [2, с. 323].

Але у Ватикані у щирість намірів не повірили. Кардинал Тісеранта на основі звіту підготував для Пія XII офіційну ноту, в якій виклав дві умови початку переговорів з московською делегацією.

1) Сталін визнає свободу віросповідань і відповідним чином її оприлюднить;

2) Святий престол розпочне займатися проблемою можливого встановлення відносин з СРСР після того, як переконається, що свобода віросповідань зберігається. Папа схвалив документ [2, с. 327].

Влітку 1944 р. радянські війська ввійшли у Львів і ніщо не віщувало знищення УГКЦ. Митрополит А. Шептицький, наприкінці серпня направив до Москви листа у якому заявив про лояльне ставлення до радянської влади і просив прийняти делегацію для остаточного врегулювання відносин. Голова Ради у справах релігійних культів при РНК СРСР І. Полянський детально інформував В. Молотова про зміст і мету листа і рекомендував, беручи авторитет митрополита, не чинити перешкод для відкриття парафіяльних церков, зберегти монастирі.

За більшовицьким звичаєм уповноважений у справах релігії викликав до себе митрополита, та оскільки він не міг іти, то пішов Й. Сліпий. Більшовики знали, що діялося у Львові під час гітлерівської окупації, через те, що в місті позалишали багато своїх розвідників, “від найвищих урядників до рядовиків. Таким був, наприклад, ректор університету з польським іменем. Він приходив часто до Митрополита, давав різні поради і вияснення, а пізніше все перекручував і на процесі виступав проти Митрополита, обвинувачуючи в якомусь шпіонажі. Митрополит навіть поручав його до губернатора, бо він не мав з чого утримуватися”. Згодом уповноважений у справах релігії переговорив з митрополитом Андреем і запропонував йому зачитати під час собору звернення. Він погодився з пропозицією та висловив лояльність до владних структур.

Здоров'я Митрополита погіршувалося, 1 листопада 1944 р. він помер і з тієї хвилини Йосиф Сліпий перебрав на себе всю відповідальність за розвиток Української греко-католицької церкви. Насамперед, він розпорядився організувати похоронний похід через місто з поворотом назад до св. Юра. Багато церковних владик відговорювали нового главу УГКЦ від задуму.

Переїнявши усі права митрополита, Йосиф Сліпий продовжував справи Андрея Шептицького. Йосиф Сліпий пише: “Натхненний благодаттю служив я своїй рідній Церкві на тих постах, які поручив мені

глава і батько нашої церкви, слуга божий митрополит Андрей” [6, с. 22]. У листопаді 1944 р. митрополит, посилаючись на авторитет і думку покійного Андрея Шептицького висловив почуття “радості і вдячності визволителям”, а також сподівався на можливість продовження церковної діяльності у Радянському Союзі [7, с. 453].

22 і 27 грудня 1944 р. греко-католицька делегація у складі архимандрита К. Шептицького, каноніка Г. Костельника, радника митрополичої консисторії І. Котова, ієромонаха Г. Будзинського зустрічалася із високопосадовцями в Москві, які стверджували, що у Радянському Союзі толерується релігія, тому церква, якщо її діяльність не суперечить радянському законодавству, може й надалі функціонувати. Львівська делегація була прийнята Уповноваженим ради у справах релігій при раднаркомі СРСР І. Полянським. На доказ своєї лояльності представники ГКЦ передали 100 тисяч карбованців у фонд Червоного христа [7, с. 453].

Очевидно, цим самим провідники УГКЦ і хотіли засвідчити лояльність до влади, і водночас усе ще мали надію, що вона дасть можливість існувати церкві, яка підтримала червону армію [10, с. 34]. І. Полянський 25 грудня особисто інформував Й. Сталіна. Копії доповідей, які виголошувалися при зустрічі були передані В. Молотову і Л. Берії. У документах вказувалося, що делегація вручила три листи: один від колишнього митрополита А. Шептицького, другий від митрополита Й. Сліпого з проханням передати їх Й. Сталіну, і третій від Й. Сліпого на ім'я уповноваженого ради у справах релігійних культів. На повторній зустрічі 27 грудня 1944 р. І. Полянський вручив керівникові делегації архимандриту К. Шептицькому квитанцію держбанку про перерахування наданих коштів. Справді, греко-католицькій церкві поки що дозволили відправляти свої богослужіння. Йосифу Сліпому дозволили розпоряджатися народною лікарнею імені А. Шептицького. Але це був лише антураж, який містив плани із знищенню греко-католицької церкви.

Провідну роль у розробці комплексу заходів по ліквідації ГКЦ відіграв Г. Карпов, колишній полковник НКВС, а з 1943 р. Уповноважений ради у справах Російської православної церкви. Саме йому за вказівкою Молотова у березні 1945 р. було доручено підготувати для Сталіна доповідну записку-інструкцію. Комплекс пропонованих Карповим заходів передбачав організацію Львівсько-тернопільської православної єпархії з центром у Львові. Окрему увагу в документі відводилося справі організації в середовищі ГКЦ ініціативної групи, повинна декларативно заявити про розрив із Ватиканом і закликати уніатське духовенство до переходу в православ'я.

Важливим аргументом, що мав приголошений результат мала стаття у газеті “Вільна Україна” 8 квітня 1945 р. В. Росовича (псевдонім

письменника-публіциста Я. Галана) “З хрестом чи ножем”. Вона містила невеличкий екскурс в історію утвердження унії на західноукраїнських землях, піддавала різкій критиці митрополита А. Шептицького, дорікала церкві “у зраді народу, злочинах, убивствах”, закликала українців зректися уніатської церкви і повернутися “до віри предків – православ’я” [8, с. 38]. Греко-католицьке духовенство на чолі з митрополитом Сліпим не встигло відреагувати на статтю, адже у ніч з 11 на 12 квітня 1945 р. органи НКВС заарештували у Львові Й. Сліпого, єпископа М. Будку та М. Чарнецького, у Станіславі – єпископа Г. Підготовка [1, с. 331].

В час, коли єпископи та інші духівники, які відмовились від “переходу” на православ’я, були звинувачені в уявних політичних злочинах і заслані до концтаборів (де жоден окрім митрополита не вижив), НКВС створило “добровольчий” рух “возз’єднання” з Руською православною церквою. Цей рух, окрім удаваної опори на священників, що добровільно прагнули об’єднання, спирався також на офіційну підтримку священників, яких змушували до цього, зокрема і тортурами. Майже одразу після завершення арештів ієрархів Російська православна церква призначила Михайла Оксюка єпископом Львівським і Тернопільським, виразно рекомендувавши скоординувати свої дії з “рухом народних мас за об’єднання Церкви” [2, с. 328].

Свій голос до антиуніатської компанії долучив також ієрарх Російської православної церкви. Напередодні арешту греко-католицького духовництва, у квітні 1945 р. у Львові було масово розповсюджено листи-звернення Московського патріарха Олексія, який закликав до повернення в лоно православ’я. 28 травня була створена так звана “Ініціативна група з возз’єднання Греко-католицької церкви з Православною”, на чолі якої став священник Гаврило Костельник [7, с. 463]. Можна лише здогадуватися, чим керувалася ця особа, що у грудні 1944 р. відвідала Москву і найактивніше обстоювала право греко-католицької церкви на існування, почала виступати на боці радянської влади. Зокрема о. В. Ярем (патріарх УАПЦ Дмитрій) вважав, що Костельник, теж намагався врятувати позбавлену керівництва церкву від радянського впливу тому і пішов на співпрацю. Хоча його два сини були заарештовані органами НКВС і це теж могло вплинути на його вчинок. Самого отця Гавриїла було вбито у 1948 р.

В цей день було написано два листи. Перший був звернений до уряду радянської України з проханням ухвалення і визнання права Групи для проведення “об’єднувальної” кампанії. Другий лист інформував греко-католицьке духовенство про те, що група була створена “за бажанням народних мас” і “не визнає жодного адміністративного керівництва

Греко-католицької церкви” [5, с. 44]. 18 червня 1945 р. Павло Ходченко, республіканський Уповноважений Ради у справах Російської православної церкви, відповів від імені уряду УРСР, визнаючи “Ініціативну групу” як єдиний тимчасовий церковний орган адміністрації, уповноважений керувати всіма справами греко-католицьких парафій, існуючих на теренах Західної України – і здійснення справи возз’єднання з Російською православною церквою.

Ініціативна група була уповноважена “узгоджувати з урядом всі правові питання, пов’язані з керуванням греко-католицькими парафіями”. Лист також інструктував Ініціативну групу надсилати Ходченку “списки всіх деканів, ректорів та настоятелів, котрі відмовилися визнати юрисдикцію Ініціативної групи”. Лист Ходченка є єдиним офіційно опублікованим документом, що підтверджує безпосередню участь уряду в процесі знищення уніатської церкви. Формально, однак, ця акція не узгоджувалась навіть з положеннями радянської конституції та існуючого законодавства стосовно релігії [7, с. 464].

Проти розпорядження Ходченка запротестувала група греко-католицьких ієрархів, що залишалися ще на волі, на чолі з архімандритом Климентом Шептицьким. У листі до В’ячеслава Молотова вони посилались на існуюче в радянському праві положення про свободу віросповідання, вказували на маніпулювання фактами з історії Греко-католицької церкви, до яких припускалася “Ініціативна група”, домагалися звільнення митрополита Сліпого та інших ув’язнених духівників. Одночасно запевняли, що греко-католики не мають наміру проводити антиурядову діяльність. Однак ці дії не принесли жодних результатів. НКВС і надалі проводив арешти священників, особливо звертаючи свою увагу на василіанів. До кінця червня кількість ув’язнених перевищила 200 осіб.

“Ініціативна група” провадила також так зване “політичне перевищення” греко-католиків. У серпні 1945 р. було розповсюджено 5 тисяч екземплярів брошури антипапського характеру, що засуджувала Брестську унію та закликала до переходу на православ’я. Під час багатьох приватних зустрічей зі священниками Костельник стверджував, що справа обмежиться лише формальним переходом під Російську православну церкву, але буде збережена можливість відправляти обряди без жодних змін, і що тільки такий вихід є найкращим для віруючих [3, с. 338]. Одночасно представники “Ініціативної групи” систематично інформували владу про священників, які опиралися переходу. Ці священники, – оскільки вони не погодилися на підписання документу, що свідчив про їхній перехід у православ’я – були не тільки автоматично усунуті зі своїх парафій, але й найчастіше також арештовані. Таке поєднання різних форм тиску “Ініціативна група” вважала ефективним – у жовтні

1945 р. Костельник оцінював, що до кінця року максимум лише сотня священників буде негативно ставитися до “реуніфікації”. Але він визнавав, що серед осіб, які погодилися на перехід, є багато таких, хто вчинив це через страх або прагнучи продовжити свою душпастирську діяльність під приводом підкорення влад [7, с. 465].

Роботу ініціативної групи особисто контролював тодішній голова КПУ Микита Хрущов. Про це свідчить, зокрема, його лист від 17 грудня 1945 р. Й. Сталіну, в якому писалося: “Перебуваючи в Москві, я інформував Вас про виконану роботу з метою знищення уніатської церкви та про перехід уніатського духовенства до православної церкви. У результаті проведеної роботи серед уніатських священників була утворена “ініціативна група”. Передаючи документи співробітнику НКВС та референту з конфесійних питань при Раднаркомі УРСР Даниленку, вони попросили, щоб, в разі позитивного вирішення питання, лист до Раднаркому не публікувався доти, доки вони не розішлють по єпархіях другий документ. Усі документи розробляли церковники, наші люди в диригуванні цих документів жодної участі не брали” [11, с. 86].

Одностороннє висвітлення минулого з будь-якими найкращими намірами, без врахування його політичного контексту – це удар по майбутньому. Історію, яка б вона не була, треба знати і пам’ятати, робити з неї уроки і відповідні висновки. Саме за таких умов було заарештовану митрополита, влада вирішила розправитись із верхівкою греко-католицької церкви і займатися її ліквідацією.

Йосиф Сліпий, який фізично був на митрополичому престолі у Львові лише п’ять місяців, був засуджений. З арештом розпочався новий етап не лише в біографії митрополита Сліпого, але й у житті Церкви. Слід розрізняти декілька етапів у засудженні Йосифа Сліпого. Спершу його засудили на 8 років, саме слідство тривало майже рік. На заарештованих завели одну кримінальну справу, яка обіймала близько 3 тисяч сторінок [12, с. 20]. У цей час з ним поводитися як і з іншими в’язнями, але всі розуміли, що це особливий в’язень. Він, навіть будучи в тюрмі, не опускався до рівня звичайного злочинця, і це вирізняло його. Багато в’язнів його поважали через те, що він мав свою шляхетну поставу. Один австрійський в’язень згадує, що Йосифу Сліпому навіть вдавалося проводити так звані “лекції”, дискусії на різні філософські та релігійні теми. Його поважали й за те, що він незламно тримався своїх поглядів, своїх ідей, він навіть у в’язниці позиціонував себе як митрополит або як професор.

Матеріали кримінальної справи яку порушили, 7 серпня 1945 р. у м. Києві слідство розглядало до 3 червня 1946 р. Кримінальна справа була порушена проти Сліпого Й., Будки Н., Чернецького Н., Хомиши-

на Г., Лятишевського І. за статтею 54-1 і 54-2 кримінального кодексу УССР. Були висунуті звинувачення в антирадянській націоналістичній діяльності. З 1919 по 1939 р. греко-католицька церква проводила антирадянську пропаганду серед українців західних областей, що входили до складу польської держави [4, арк. 128]. За постановою від 1 жовтня 1945 р. у кримінальній справі йшлося про продовження слідчих дій, які пов'язані із новими обвинуваченнями, до раніше заявленого додавалося, що духовенство на чолі з Й. Сліпим займалося розповсюдженням газет і брошур з антирадянськими заголовками та змістом [4, арк. 136]. Слідчі дії продовжувалися по даній справі, 10 травня з'явилися нові матеріали в яких йшлося, що в палатах колишнього митрополита знайдену замуроване в стінах сховище, де містилися документи, які підтверджують зв'язок уніатської церкви з організацією українських націоналістів. В справі перераховано 98 документів, серед них: листи Я. Стецька, листи Шептицького до Мельника, антирадянський виступ Павла Скоропадського в Берліні 1942 р. [4, арк. 163]. Також у справі містилися: протоколи допитів, протоколи продовження даної кримінальної справи, медична довідка, рішення суду, протокол конфіскації майна. Митрополит під час допитів довідався, що отець-ігумен Климентій Шептицький намагався передати йому посилку, знаючи, що він голодує. Насправді Климентій знав, що голод у Сліпого був перш за все духовний. Через деякий час митрополит одержав посилку, що перейшла без труднощів контроль, і в якій були: сухарі, родзинки, покраяна просфора і невеликий кубок – все, що потрібно для церковної служби. У одному із протоколів міститься інформація, що Й. Сліпий ознайомився з матеріалами слідства, що складають 7 томів і 9 папок з речовими доказами. Медична справка з огляду засудженого, засвідчувала проблеми із здоров'ям: малокрів'я та інформацію про те, що Й. Сліпий до фізичної праці не зобов'язувався [4, арк. 171].

Так розпочалися 18-річні поневіряння митрополита Йосифа Сліпого у таборах. Важкий хрест, який випав на долю митрополита не зламав його, а давав насагу і силу працювати на благо УГКЦ перебуваючи на засланні.

Духовність невід'ємна складова державотворчого процесу та становлення держави. Саме церква як інституція духовна та, водночас, суспільна має особливі засоби впливу на особистість в напрямку виховання нової системи морально-етнічних цінностей та переконань, які необхідно засвоїти громадянину молодій держави. Велика заслуга у вихованні духовності Йосифа Сліпого. Саме на його нелегку долю випала ціла низка випробувань та поневірян. Та він як справжній пастир українського народу, проводив і захисник витерпів усе, щоб дух і сила

українців не згасала і вони виступали як єдине ціле у формуванні власної нації, вільної та захищеної законами.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бармак, М. В. Йосиф Сліпий – шлях богослова, науковця, педагога / М. Бармак // Записки ТДПУ. – Тернопіль : [б. в.], 1998. – Вип. 7. – С. 318–337.
2. Бистрицька, Е. В. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого престолу з Росією та СРСР 1878–1964: монографія // Е. В. Бистрицька. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. – 416 с.
3. Волошин, Ю. В. Ліквідація української Греко-Католицької Церкви / Ю. В. Волошин // Визвольний шлях. – 1996. – № 3. – С. 335–349.
4. Галузевий державний архів СБУ, дело № 148372, спр. 68069, ФП, том 7, арк. 128–136.
5. Глібчук, П. Патріарх Йосиф Сліпий. Через терни випробувань до зірок небесної слави / П. Глібчук. – Тернопіль : [б. в.], 2002. – 131 с.
6. Заповіт Блаженнішого Патріарха Йосифа Сліпого // Людина і світ. – 1992. – № 11–12. – С. 4–8.
7. Історія релігії в Україні: в 10-ти томах. – Т. 4. Католицизм // За ред. П. Яроцького. – К : [б. в.], 2001. – 598 с.
8. Концепція екуменічної позиції Української Греко-Католицької Церкви // Людина і світ. – 2000. – № 7. – С. 36–44.
9. Ленцик, В. Визначні постаті Української церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий / В. Ленцик. – Львів : Свічадо, 2001. – 605 с.
10. Сергійчук, В. Йосиф Сліпий в роки другої світової війни / В. Сергійчук // Пам'ять століть. – 2002. – № 6. – С. 20–38.
11. Сердюк, Н. Митрополит катакомбної церкви / Н. Сердюк // Пам'ять століть. – 2002. – № 6. – С. 82–102.
12. Хома, І. Патріарх Йосиф / І. Хома. – Львів : Видавництво “Дон Боско”, 172 с.